بایسته‌های پژوهشی در حوزه عدل خدا_ علی نقی خدایاری
فصلنامه تخصّصی مطالعات قرآن و حدیث **سفینه**
سال چهاردهم، شماره ۵۴ «ویژه عدل الهی»، بهار ۱۳۹۶، ص ۱۵۸_ ۱۶۵

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1396.14.54.6.8]

بایسته‌های پژوهشی در حوزه عدل خدا

علی نقی خدایاری*

درآمد

بر طبق نصوص دینی، خدای متعالی در عرصه‌های آفرینش، ربوبیت، تشریع و قانون‌گذاری و حسابرسی و جزای اعمال در روز قیامت، بر پایه عدل و حکمت کامل رفتار می‌کند. در برخی منابع حدیثی عدل در کنار توحید پایه دین شمرده شده است: ان اساس الدین التوحید و العدل. (التوحید، ص۹۶)

عدل، نه تنها مستقلاً به عنوان یکی از اصول دین مطرح است، که اثبات دیگر اصول دین یعنی نبوت، امامت و معاد نیز به توحید و عدل وابسته است. چنان که علامه حلی بر این مطلب تصریح کرده است: «بدون عدل، چیزی از ادیان، تمام و قابل اثبات نیست.» (نهج الحق و کشف الصدق، ص ۷۲)

شاید بر همین مبنا بوده که متکلمان امامیه در دوره‌های مختلف، مباحث عدل را در انگاره‌ای وسیع مطرح می‌کردند و مباحث افعال الهی را در آن مندرج می‌ساختند. برای نمونه در معروف‌ترین متن کلامی امامیه یعنی تجرید الاعتقاد (و پیرو آن کشف المراد) مباحث خداشناسی در سه فصل اثبات وجود خدا، صفات خدا و افعال خدا مطرح شده که فصل افعال الهی شامل مباحثی چون حسن و

*. استادیار جامعة المصطفی صلی الله علیه و آله العالمیة alikhodayari110@yahoo.com

قبح عقلی، هدفمندی آفرینش، فاعلیت انسان و نفی جبر، اراده خدا و قضا و قدر، لطف و تکلیف است. طبق این رویکرد، عدل از حالت صفت الهی بودن بیرون رفته و حوزه گسترده‌تری را پوشش داده است. به نظر می‌رسد در برخی آثار متأخر به دلایلی همانند اعتباری شمردن حسن و قبح، مباحث عدل لاغرتر و ضعیف‌تر مطرح شده است. این امر و چالشهای پیش روی مقوله عدل، ضرورت مطالعه و مداقّه در حوزهٔ عدل الهی را دو چندان می‌کند...

فهرست زیر شامل مهمترین موضوعات شایستهٔ پژوهش در عرصه عدل الهی است. طبعاً دربارهٔ برخی از آنها به نحوی پیشتر کار شده، اما به نظر می‌رسد حتی موضوعات کاویده، از منظر و رویکردی متفاوت نیازمند واکاوی و بازاندیشی است. امید می‌رود این فهرست برای علاقمندان عرصه پژوهشهای الهیاتی سودمند باشد.

۱. معناشناسی عدل
۲. حوزه معنایی عدل (عدل، قسط، ظلم، جور، حیف...)
۳. نسبت سنجی عدل و فضل در افعال خدا
۴. تحلیل احادیث تفسیر کننده عدل
۵. مفهوم‌شناسی عدل در تفاسیر تبیان و مجمع‌البیان
۶. مفهوم‌شناسی عدل در تفسیر المیزان
۷. مصداق‌شناسی ظلم در متون دینی (چه افعالی با عدل و حکمت ناسازگار است؟)
۸. شیوه‌های تبیین عدل خدا در قرآن کریم
۹. شیوه‌های تبیین عدل خدا در احادیث اهل بیت علیهم‌السلام
۱۰. گستره عدل خدا
۱۱. مسأله‌شناسی عدل (آموزه‌های اعتقادی درگیر با عدل خدا)
۱۲. شبهه‌شناسی عدل (چالشهای عدل الهی)
۱۳. شیوه‌های مواجهه متون دینی با چالشهای عدل

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1396.14.54.6.8]

۱۴. عدل در تکوین (مبانی، ادله)
۱۵. عدل در تشریع (مبانی، ادله)
۱۶. رابطه نظام تکوین و تشریع الهی
۱۷. جایگاه عدل در نظام اعتقادی امامیه
۱۸. جایگاه عدل در باورهای فِرَق کلامی
۱۹. رویکرد و دیدگاه اصحاب حدیث در باب عدل
۲۰. رویکرد و دیدگاه معتزله در باب عدل
۲۱. رویکرد و دیدگاه اشاعره در باب عدل
۲۲. رویکرد و دیدگاه ماتریدیه در باب عدل
۲۳. جایگاه عدل در فلسفه اسلامی
۲۴. مقایسه تبیین کلامی و فلسفی از عدل خدا
۲۵. تحلیل رابطه عدل با توحید
۲۶. تحلیل رابطه عدل با حکمت خدا
۲۷. تحلیل رابطه عدل با قدرت خدا
۲۸. تحلیل رابطه عدل با رحمت و جود خدا
۲۹. تحلیل رابطه عدل با ربوبیت خدا
۳۰. تحلیل رابطه عدل با مالکیت خدا از دیدگاه امامیه
۳۱. تحلیل رابطه عدل با مالکیت خدا از دیدگاه اشاعره
۳۲. رابطه عدل و بداء
۳۳. تحلیل مراتب فعل خدا (مشیت، اراده، قدر و قضا)
۳۴. قضا و قدر تکوینی خدا در افعال انسان
۳۵. قضا و قدر تشریعی خدا در افعال انسان
۳۶. معانی و کاربردهای قضا در متون دینی
۳۷. معنا و نسبت خلق تقدیر و خلق تکوین در احادیث
۳۸. معنا و شاخصه‌های ایمان به قضا و قدر الهی
۳۹. معنای قضا و قدر در فلسفه اسلامی

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1396.14.54.6.8]

۴۰. معنای سعادت و شقاوت در متون دینی
۴۱. بررسی نقش اسباب در سعادت و شقاوت انسان
۴۲. تحلیل سعادت و شقاوت با مبانی فلسفه اسلامی
۴۳. مبادی فعل اختیاری انسان در متون دینی
۴۴. مبادی فعل اختیاری انسان در کلام امامیه
۴۵. مبادی فعل اختیاری انسان در فلسفه اسلامی
۴۶. رابطه سعادت و شقاوت انسان با عدل خدا
۴۷. اسباب سعادت دنیوی و اخروی انسان
۴۸. اسباب شقاوت انسان
۴۹. تحلیل تقدیر سعادت و شقاوت
۵۰. حکمت بلاها و ابتلائات الهی
۵۱. نقش انسان در بلایا و مصائب
۵۲. تکلیف انسان در بلایا و مصائب
۵۳. معناشناسی خیر و شر در متون دینی
۵۴. معنا و مبنای شر بودن گناه
۵۵. گونه شناسی شرور در متون دینی
۵۶. تحلیل قرآنی ـ حدیثیِ مسأله شرور
۵۷. تحلیل ارتباط خیر و شر با توحید ، عدل و حکمت خدا
۵۸. تحلیل وجودی یا عدمی بودن شرور
۵۹. نقش شرور کیفری در تربیت و رشد انسان
۶۰. ارزیابی رویکردها به تحلیل شرور
۶۱. حکمتِ آفرینش شیطان
۶۲. نقد و بررسی شبهۀ مأموریت شیطان برای گمراه سازی انسانها
۶۳. تفسیر مقایسه‌ای آیه «وَاسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ ...» (اسراء: ۶۴)
۶۴. بررسی شبهات هفتگانه ابلیس
۶۵. تحلیل عوامل محرومیت انسانها در دنیا

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1396.14.54.6.8]

۶۶. مفهوم‌شناسی توفیق، خذلان، امداد، لطف، ابتلاء، استدراج و سنت
۶۷. حکمت و کارکرد سنتهای الهی (امداد، ابتلاء و استدراج...) در زندگی انسان
۶۸. نقش عالم آخرت و حیات اخروی در تحقق عدل الهی
۶۹. عدل خدا و مسأله خلود
۷۰. عدل خدا و مسأله شفاعت
۷۱. نظام وساطت و عدل الهی
۷۲. ثواب و عقاب و عدل الهی
۷۳. احباط و تکفیر و عدل الهی
۷۴. تحلیل جبر وگونه‌های آن
۷۵. تحلیل تفویض و گونه‌های آن
۷۶. تحلیل امربین الامرین در قرآن
۷۷. تحلیل امر بین الامرین در احادیث
۷۸. تحلیل امر بین الامرین در مدرسه کلامی قم
۷۹. تحلیل امر بین الامرین در مدرسه کلامی بغداد
۸۰. تحلیل امر بین الامرین در مدرسه کلامی حله
۸۱. تحلیل امر بین الامرین در مدرسه کلامی اصفهان
۸۲. تحلیل امر بین الامرین در نظام فلسفی صدرایی
۸۳. جبر و اختیار در نظام عرفان ابن عربی و تابعان
۸۴. تحلیل امر بین الامرین در مدرسه کلامی خراسان
۸۵. تحلیل امر بین الامرین در اندیشه عالمان معاصر شیعه
۸۶. تحلیل چگونگی حضور اراده و تقدیر خدا در طاعات و معاصی انسان
۸۷. تحلیل ملاک اِسناد فعل اختیاری به انسان (ملاک فاعلیت انسان)
۸۸. تحلیل معنا و شرایط استطاعت در احادیث
۸۹. معناشناسی «اختیار» در متون دینی
۹۰. بررسی رابطهٔ فعل اختیاری با قاعده علیت
۹۱. بررسی تاریخی پیدایش نظریه توحید افعالی

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1396.14.54.6.8]

۹۲. توحید افعالی از منظر متکلمان امامیه
۹۳. توحید افعالی از منظر اشاعره
۹۴. توحید افعالی از منظر عرفان اسلامی
۹۵. توحید افعالی در فلسفه ملاصدرا
۹۶. تحلیل عدل خدا در نظام علّی
۹۷. جبرگرایی در آثار اصحاب حدیث
۹۸. بررسی دلایل و عوامل پیدایش جبرگرایی در اسلام
۹۹. تحلیل مواجهه قرآن کریم با جبرگرایی
۱۰۰. تحلیل مواجهه اهل بیت علیهم‌السلام با جبرگرایی
۱۰۱. اصطلاح‌شناسی مجبره و قدریه در منابع کلام و فِرق و متون دینی
۱۰۲. تحلیل باورهای مجبره و قدریه در منابع فرقه شناختی
۱۰۳. تحلیل باورهای مجبره و قدریه در متون دینی
۱۰۴. نظریه کسب از دیدگاه اشاعره متقدم
۱۰۵. نظریه کسب از دیدگاه اشاعره متأخر
۱۰۶. تفویض و اختیار از دیدگاه معتزله
۱۰۷. مباحث عدل در تفسیر تبیان
۱۰۸. مباحث عدل در تفسیر مجمع‌البیان
۱۰۹. مباحث عدل در تفسیر المیزان
۱۱۰. مباحث عدل در تفسیر مناهج‌البیان
۱۱۱. تحلیل مقایسه‌ای روایات عدل در توحید شیخ صدوق و توحید ابن خزیمه
۱۱۲. مباحث عدل در نهج البلاغه
۱۱۳. مباحث عدل در صحیفه سجادیه
۱۱۴. مباحث عدل در عیون اخبار الرضا علیه‌السلام
۱۱۵. معناشناسی صادق در اسماء الهی (صادق القول، صادق الوعد)
۱۱۶. مباحث وعده الهی در متون دینی
۱۱۷. مباحث وعید الهی در متون دینی

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1396.14.54.6.8]

۱۱۸. مبانی و ادله حسن و قبح عقلی
۱۱۹. آثار و لوازم اعتقاد به حسن و قبح عقلی (کارکردهای حسن و قبح در مباحث اعتقادی)
۱۲۰. کارکردهای حسن و قبح عقلی در مباحث اخلاقی
۱۲۱. پیامدهای نفی حسن و قبح عقلی
۱۲۲. تفسیر مقایسه‌ای آیه «لایُسأل عما یفعل و هم یُسألون» (انبیاء: ۲۳)
۱۲۳. مصلحت و مفسدت در نظام تشریع
۱۲۴. مصلحت و مفسدت در نظام تکوین
۱۲۵. حسن و قبح عقلی در متون دینی
۱۲۶. حسن و قبح عقلی از منظر متکلمان امامیه
۱۲۷. حسن و قبح از دیدگاه فلاسفه اسلامی
۱۲۸. بررسی لوازم اعتباری شمردن حسن و قبح
۱۲۹. تفضل و استحقاق در رابطه خدا و انسان
۱۳۰. منشأ اختلاف موجودات در متون دینی
۱۳۱. تحلیل ذاتی و عرضی در اوصاف اشیاء
۱۳۲. ارزیابی رویکردها به مسأله منشأ اختلاف موجودات
۱۳۳. تحلیل رابطه عوالم پیشین با اختلاف مراتب موجودات
۱۳۴. طینت و نقش آن در حیات دنیوی انسان
۱۳۵. تحلیل رابطه خلقت پیشین انسان با عدل و حکمت خدا
۱۳۶. اسباب و معیارهای گزینش اولیاء در نظام الهی (رابطه کمالاتی مانند عصمت با عدل)
۱۳۷. تبیین چیستی و حقیقت مسخ
۱۳۸. تحلیل رابطه حسن فاعلی و حسن فعلی
۱۳۹. تحلیل هدفمندی آفرینش جهان از منظر فلسفه اسلامی
۱۴۰. تحلیل هدفمندی آفرینش جهان از منظر متون دینی
۱۴۱. تحلیل و ارزیابی مبانی و ادله نظریه نظام احسن
۱۴۲. جایگاه مشیت خدا و بداء در نظریه نظام احسن
۱۴۳. تحلیل و ارزیابی لوازم و آثار نظریه نظام احسن

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1396.14.54.6.8]

۱۴۴. رویکردهای گوناگون به تحلیل حکمت خلقت انسان

۱۴۵. فلسفه تکلیف انسان

۱۴۶. تحلیل رابطه عدل و لطف خدا با تکلیف انسان

۱۴۷. ویژگی‌ها و شرایط تکلیف انسان

۱۴۸. شیوه‌هاو شاخصه‌های اتمام حجت الهی بر انسان

۱۴۹. تحلیل انتساب هدایت و ضلالت به خدای سبحان

۱۵۰. تحلیل مقایسه‌ای مباحث اعواض در کلام امامیه و متون دینی

۱۵۱. بررسی نقش اراده خدا و افعال انسان در طول عمر

۱۵۲. تفسیر اجل معین و اجل نامعین در آیات قرآن کریم (ثم قضی اجلا و اجل مسمی عنده؛ انعام: ۲)

۱۵۳. تحلیل نقش اراده خدا و اراده انسان در تقدیر روزی

۱۵۴. تحلیل مبانی و ادله کلامی قاعده لطف

۱۵۵. تحلیل لطف و اصلح در متون دینی

۱۵۶. مظاهر عدالت خدا در جامعه انسانی

۱۵۷. مظاهر عدالت خدا در جامعه ایمانی

۱۵۸. عدالت خدا و حکومت ظالمان

۱۵۹. ظلم ستیزی در سیره و سخنان پیامبران علیهم‌السلام

۱۶۰. ظلم ستیزی در سیره و سخنان اهل بیت علیهم‌السلام

۱۶۱. امام مهدی (عج) و گسترش عدل الهی (فراگیر شدن عدالت در دولت مهدوی).

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1396.14.54.6.8]